

**Robert Schuman, az európai-integráció „atyja” politikai és szellemi munkássága –
Magyarországgal való kapcsolatára történő kitekintéssel**

I.

Az európai integráció megteremtésében oly kiemelkedő szerepet vállaló Robert Schuman 1886. június 29-én született a luxemburgi Clausenben. Említést érdemel, hogy Schuman, bár Luxemburgban született, német állampolgár volt. Édesapja, Jean-Pierre Schuman ugyanis, aki Évrange-ban, Lotaringiában született, 1871-ben, Elzász-Lotaringia (*Alsace-Lorraine*) Németországhoz csatolását követően (*Reichsland Elsass-Lothringen*) német állampolgárságot kapott. Robert Schuman az I. világháborút követően, 1919-ben, a Versailles-i békeszerződés megkötését követően lett francia állampolgár.

A francia politikai életben évtizedeken át kiemelkedő szerepet játszó Robert Schumant – aki 1950. május 9-én teszi közzé, mondja el a francia külügyminisztérium híres óratermében (*Salon de l’Horloge du Quai d’Orsay*) Európa újrakezdésére irányuló történelmi jelentőségű, Jean Monnet által inspirált és kidolgozott deklarációját (*Déclaration du 9 mai 1950* – „Schuman-terv”) – szoros kapcsolatok fűzték a két világháború közötti időszakban Magyarországhoz. A továbbiakban, tanulmányunk első részében röviden áttekintjük Robert Schuman életének és eseményekben oly gazdag politikai pályafutásának („cursus honorum”) főbb, kiemelkedő állomásait.

Robert Schuman gimnáziumi tanulmányait a luxemburgi nagyhercegi Athenaeum Gimnáziumban (*Athénée de Luxembourg*) kezdte, majd az akkor Németországhoz tartozó metzi Császári Gimnáziumban (*Reichsgymnasium*) folytatta, ahol 1904-ben érettségizett. A következő években a bonni, a müncheni, a berlini s végül a strasbourgi egyetemen folytatott jogi, gazdaságpolitikai, vallásfilozófiai, nemzet- és világgazdasági, továbbá pénzügyi tanulmányokat. 1910-ig Metzben gyakornokoskodik, s még ebben az évben szerez doktorátust „summa cum laude” minősítéssel. Említést érdemel, hogy 1911-ben édesanyja baleset következtében meghal.

A fiatal Schuman komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy pap legyen, de a család egyik régi barátja lebeszélte erről. 1912-ben, második államvizsgálója után részt vett egy baráti találkozón a beuroni bencés kolostorban. A metzi püspök, Willibrord Benzler (1853-1921) ebben az időben hozott létre a liturgia megújítására egy értelmiségiekből álló kört. Ennek Robert Schuman mellett tagja volt a későbbi birodalmi kancellár, Heinrich Brüning (1885-1970) és az ismert, tekintélyes teológus, Franz Xaver Münch is (1883-1940).

Robert Schuman élete végéig tagja az 1876 januárjában alapított Görres Társaságnak (*Görres-Gesellschaft*), melynek az a célja, hogy megszüntesse a német katolicizmus tudományos területeken tapasztalható alárendeltségét illetve háttérbe szorítottságát. 1913-ban Benzler püspök felkéri Schumant, hogy vállalja el a katolikus ifjúsági egyesületek elnöki pozícióját. Ebben az évben kétszáz önkéntes társával megszervezi Metzben a német katolikus találkozót.

Az I. világháború kitörését követően, 1914-től 1918-ig, Schuman a boulayi körzeti parancsnokságon polgári alkalmazottként dolgozik. Feladata főként a korábban francia tulajdonban lévő, a németek által a háború kitörését követően kisajátított javak felügyelete

¹ Egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

volt. 1918-ban a német csapatok visszavonulása után a metzi városi tanács tagja lesz, amiből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a területátcsatolást illetve impériumváltozást követően a francia hatóságok megbíztak benne.

1919-ben a Lotaringiai Republikánus Unió képviselőjévé választják. Robert Schuman a két világháború között az 1944-ben *Mouvement Républicain Populaire* (MRP) (magyar elnevezéssel: Népi Köztársasági Mozgalom) néven újjáalakult kereszténydemokrata párt elődje, a *Parti Démocrate Populaire* (PDP) tagja. Képviselői megbízatásának egészen 1940 augusztusáig eleget tud tenni.

A *Parti Démocrate Populaire* folyóirata a háromhavonta, viszonylag kis példányszámban megjelenő, azonban az értelmiség körében jól ismert és nagyra értékelt *Politique* című elméleti lap volt, melynek elkötelezett, aktív munkatársai közé tartozott Robert Schuman is. Ilyen irányú, kétségtelenül igen fontos tevékenysége azonban még feltárásra és értékelő elemzésre vár.

A II. világháború kitörése után, 1940 májusában a francia kormány menekültügyi (helyettes) államtitkára (*secrétaire d'État*), Charles de Gaulle-lal együtt. Franciaország kapitulációját követően, 1940 júniusában a miniszterelnöki posztot betöltő Philippe Pétain marsall által följánlott miniszteri tárcát visszautasítja. Robert Schumant 1940 augusztusában Párizsban a Gestapo letartóztatja, miután nem sikerült őt megnyerni a nemzetiszocialista Németországgal való együttműködés ügyének. Ő az első francia képviselő, aki a Gestapo börtönébe került.

Letartóztatásában komoly szerepet játszott az is, hogy jó kapcsolatban volt Kurt von Schuschnigggal (1897-1977), Ausztria, az Osztrák Köztársaság Anschlusst ellenző kancellárjával, aki maga is több évet volt kénytelen a nemzeti szocialisták, pontosabban a nemzetiszocialista Németország (NS-Staat) koncentrációs táborában tölteni, nehéz és megalázó, ugyanakkor lényeges kedvezményekkel is együtt járó körülmények között.

Robert Schumant őrizetbe vételét követően először kiutasítják Lotaringiából, majd a Rajna menti Neustadtba deportálják, ahol „különleges őrizet” alatt tartják. Innen 1942-ben sikerül megszöknie. A bencés szerzetesek Ligugé melletti Szt. Márton-kolostorában, majd egy trappista kolostorban, s végül egy katolikus árvaházban talál menedéket. Említést érdemlő körülmény, hogy a legfontosabb dolog, amit mindenhová magával visz, a misszáléja.

1945-ben a „Résistance” ugyan – tegyük hozzá alaptalanul, bizonyítékok nélkül – a „nemzethez való méltatlansággal” vádolja Robert Schumant. Lotaringia választói – a Thionville-i kerület – azonban nagy szavazati többséggel bejuttatják a nemzetgyűlésbe, ahol a komoly hatáskörrel rendelkező pénzügyi bizottság elnöke lesz. A IV. Francia Köztársaság („*Quatrième République*”) egymást sűrűn váltó kormányaiban többször is vállal miniszteri tárcát. 1946 és 1947 között pénzügyminiszter volt, 1947. november 23-án pedig miniszterelnök lett.

Nagy felelősséggel járó kormányfői megbízatásától 1948-ban válik meg. A Franciaországra nehezedő gazdasági és politikai természetű súlyos, szinte megoldhatatlan problémák miatt kényszerül lemondani. Miniszterelnökként is példászerű állhatatossággal óvja Franciaországot a jobb- és baloldali szélsőségekkel szemben az államrend szétesésétől, hozzájárulva ahhoz, hogy az ország lakosainak, polgárainak a demokráciába vetett bizalma megszilárduljon, erősödjön. 1948 és 1952 között nyolc, igaz, igen rövid életű centrum-kormány külügyminisztere. Ebben az időben biztosítja Franciaország külpolitikájának folyamatosságát, kontinuitását, tudatosan vezetve az államot az „európai profilú” új útra („*nouveau chemin*”).

Az Európai Szén- és Acélközösséget (*Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier*), Montánuniót létrehozó párizsi szerződés, melynek fő célja a Franciaország és Németország közötti ellenségeskedés felszámolása, aláírása idején (1951. április 18.) Robert Schuman külügyminiszter. A párizsi egyezmény a hat tagállam szén- és acéltermelésének

erősen centralizált, részletekbe menő szabályozását tartalmazza. Ez a szerződés jogi természetét tekintve a francia jogi szakirodalomban ismert „traité-loi” („törvény-egyezmény”).

Schuman mint külügyminiszter írja alá 1952. május 26-án Bonnban az ún. *Deutschlandvertragot*, amely egyfelől Franciaország és a Németországi Szövetségi Köztársaság (*Bundesrepublik Deutschland*), másfelől Franciaország, az Egyesült Királyság (amelyet Robert Anthony Eden (1897-1977) mint külügyminiszter képvisel) és az Amerikai Egyesült Államok (az Egyesült Államok részéről Dean Gooderham Acheson (1893-1971) mint Secretary of State írja alá az egyezményt) kapcsolatait rendezi. Robert Schuman 1955-1956-ban továbbá mint igazságügyi miniszter (garde des sceaux) tölt be a francia politikai életben kimagaslóan fontos szerepet.

Az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atom Közösséget (EURATOM) létesítő, 1957. március 25-én Rómában aláírt szerződések megkötése idején már nem tölt be kormányzati szerepet. Franciaország részéről ezeket a szerződéseket Christian Pineau (1904-1995) és Maurice Faure (1922-2014) – mindketten Guy Mollet kormányának tagjai – írják alá.

Jól ismert tény, hogy az Európa (rész) integrációját megvalósítani hivatott Schuman-terv (*plan Schuman*) szellemi atyja Jean Monnet, akinek koncepciója a politikus Robert Schumanra döntő hatással volt. Kevésbé ismert viszont az, hogy a „közösség” (*communauté, Gemeinschaft, community*) kifejezés pedig Carl Friedrich Ophüls-től (1895-1970) származik, aki később a Németországi Szövetségi Köztársaság első nagykövete volt Brüsszelben. Itt utalunk arra, hogy Ophüls a filozófus és filozófus Ferdinand Tönnies (1855-1936) tanítványa volt, akire Max Weber (1864-1920) nézetei voltak nagy hatással. A Bizottság első elnöke, Walter Hallstein (1901-1982) Carl Friedrich Ophüls tanítványa volt.

Robert Schuman Európai Közösség(ek)re vonatkozó elképzeléseit Franciaországban a közvélemény ebben az időben még nem támogatta egyöntetűen. Ezzel is magyarázható az, hogy a francia nemzetgyűlés tagjainak többsége kedvezőtlenül fogadta a jelentős mértékben Schuman közreműködésével készült tervezeteket az „európai védelmi közösségről” és az „európai politikai közösségről”. 1952-ben távoznia kellett a külügyminiszteri posztról. Ennek ellenére Robert Schumannak az új Európára vonatkozó politikai látomása, „víziója” az évek folyamán egyre ismertebbé, sőt elfogadottabbá válik, és fokozatosan a megvalósulás felé halad.

Robert Schuman 1953 és 1958 között szinte megfeszített erővel fáradozik az európai integráció létrehozása érdekében. Nyugat-Európa országaiban számtalan előadás tartásával népszerűsíti fáradhatatlanul a kontinenssel kapcsolatos, konkrét formát öltő politikai elgondolásait. 1958-ban Schumant megválasztják a mai Európai Parlament elődjének tekinthető Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) Strasbourgban ülésező, 78 tagú közgyűlésének (Assemblée Générale) első elnökévé, mely a Montánunió tanácsadó szerve. Ezt a tisztséget 1960-ig tölti be. Elnöki mandátumának lejártát követően is tagja marad a közgyűlésnek 1963 februárjáig. A közgyűlés egyhangú szavazással biztosítja Robert Schumant elismeréséről azokért a kiemelkedő érdemekért, melyeket „Európa Atyjaként” szerzett.

Schuman 1958-ban megkapja a Karlspreis-ot, amelynek átadására Aachenben került sor. 1959-ben pedig Karl Jaspers-szel (1893-1969) együtt megkapja a nagy nemzetközi elismerést jelentő Erasmus-díjat.

Robert Schuman 1963. szeptember 4-én, 77 éves korában hunyt el a Metz melletti Scy-Chazelles-ben.

Robert Schuman tevékenységének célja a népek, nemzetek közötti béke helyreállítása és megszilárdítása volt. „Az embereknek Önnel kell barátkozniuk, s ez a barátság egyesíti országainkat” – írta neki Konrad Adenauer (1876-1967) szövetségi kancellár 1962-ben. A

lelkében megszülető „Európa Közösség” békemű, mely lehetetlenné teszi a háborút ama két nép között, amelyek századokon át egymás ellenfelei voltak. Példa ez a béke a világ más régiói számára is. „Az egyesült Európa előképe a jövő egyetemes szolidaritásának” – írta Robert Schuman 1960-ban. Egy ily módon újjászervezett világ jelentős mértékben megkönnyíti a békét és a szolidaritást a gazdag és szegény országok, népek között, valamint az általános leszerelést és az elért gazdasági vívmányok megóvását, megtartását.

1950. május 9-én tartott híres beszédében ugyanakkor szükségesnek tartja kiemelni azt, hogy „Európát nem lehet felépíteni egy nap alatt, sem valamely abszolút elsőbbséget élvező terv részeként; Európa a gyakorlat eredményein keresztül fog megvalósulni, melynek első lépése egy közös cél kijelölése”. Ez a közös cél azonban nem az ideák világához kapcsolódik. Ennek bizonyítéka az, hogy az Európai Közösségeket létrehozó három szerződés közül kettő ugyanis konkrét területet, éspedig a szén és acél termelésének területét, a másik pedig az atomenergia termelését fogja át. A „Schuman-Nyilatkozat”-nak nevezett beszéd jelentőségéből, aktualitásából nem vészett az elhangzása óta eltelt évtizedek során sem. Joggal határozta meg 1985-ben a Jacques Delors elnökletével működő bizottság a Schuman-Nyilatkozat” elhangzásának napját, május 9-ét Európa Napjának.

II.

Robert Schuman érdeklődése és politikai aktivitása nem korlátozódott Nyugat-Európára. Ennek egyik, igen jelentős bizonyítéka az, hogy háromszor is felkereste Magyarországot, ami hazánk iránti megkülönböztetett érdeklődésének és figyelmének nyilvánvaló jele. Először 1930 augusztusában járt Budapesten. 1934-ben és 1935-ben a francia nemzetgyűlés (*Assemblée Nationale*) magyarbarát csoportjának tagjaival (képviselőivel) és újságírókkal együtt tett több napos látogatást Magyarországon. 1934 májusában tett budapesti látogatása idején a francia képviselők tiszteletére Almássy Pál, a képviselőház elnöke ebédet is adott. A francia képviselők és újságírók a Nemzeti Radikális Párt budapesti központjában felkeresték Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Erről a látogatásról a *Szabadság* című lap közölt részletes tudósítást 1934. május 27-i számában.

A látogatás során a csoport – akik között egy szenátor is volt – egyik tagja, Pierre Baudouin-Bugnet, a francia nemzetgyűlés közép-európai bizottságának elnöke, a népek közötti együttműködés szükségességét hangsúlyozta. A látogatás a korabeli francia sajtóban is igen kedvező visszhangra talált.

A csoport egyik újságíró tagja, André Nicolas, a tekintélyes *Frontières* című folyóiratban a magyar-francia megértés fontosságát hangsúlyozta. Az 1935. szeptemberi látogatás során Robert Schuman és képviselőtársai a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ), az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Pesti Hírlap meghívásának tettek eleget. A delegáció tagjai között találjuk ezúttal Ernest Pezet-t is, az 1933-ban publikált, nagy visszhangot kiváltó „La Yougoslavie en péril” („Jugoszlávia veszélyben”) című könyv szerzőjét, aki összesen nem kevesebb, mint öt alkalommal kereste fel hazánkat, és aki kivételes rokonszenvvel írt Magyarországról könyveiben, és a különböző hírlapokban közzétett, sokak által olvasott cikkeiben.

Robert Schuman Magyarországon kívül Ausztria iránt is komoly érdeklődést mutatott, amit a nemzetiszocialisták különösen 1938 márciusát, az „Anschluss”-t követően, politikai és ideológiai okokból nagyon rossz néven vettek. Ez volt a döntő oka annak a fentebb már említett ténynek, hogy Franciaország északi részének német megszállása után, 1940 augusztusában, Schumant a Gestapo Párizsban letartóztatta és több hónapra át fogva tartotta.

Feltétlenül említést érdemel az, hogy Robert Schumanra igen nagy hatással volt Maurice Blondel 1938-ban megjelent, a közép-európai térséget a nemzetiszocialista Németország (NS-Staat) részéről fenyegető veszélyt megfogalmazó „Lutte pour la civilisation

et philosophie de la Paix” („Küzdelem a civilizációért és a béke filozófiájáért”) című, a maga korában komoly visszhangot keltő munkája.

Robert Schuman magyarországi kapcsolatai és a két világháború közötti időszakban a francia nemzetgyűlés aktívan működő magyarbarát képviselőcsoportjának tevékenysége még feltárásra, kutatásra várnak. Ennek a kérdésnek a kutatása különösen nem érdektelen ma, amikor már teljes jogú hazánk tagsága az Európai Unióban. Ha áttételesen is, ennek szellemi előkészítésében kiemelkedően nagy szerepe volt Robert Schumannnak, aki az integrálódó Európa részének tekintette a közép-európai országokat (*Europe Médiane*), s így Magyarországot is. Nem rajta múlt az, hogy erre csak több mint félévszázados késéssel, 2004. május 1-jén került sor.

III.

Robert Schuman az európai államok közösségét természetes kereskedelmi közösségnek tekinti. Sok vonatkozásban hasonlóan a XVI. század első felében alkotó, a modern nemzetközi jog egyik megalapítójának tekintett, a *ius gentium*-ot *ius inter gentes*-szé fejlesztő, a *Relecciones Teológicas* szerzőjéhez, Francisco de Vitoriahoz (1483/93-1546) ezt a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokon nyugvó közösséget az egyetemes *communicatio* és *societas* természetes kifejezési formájának tekinti.

Schuman is egyfajta *societas perfecta*-ból indul ki, amelyben minden olyan eszköz rendelkezésre áll, amely alkalmas a közös cél, adott esetben az európai államok polgárai jogának, anyagi jólétének (*bonum commune*) és szellemi javakban való gyarapodására illetve gyarapítására. Az európai jogi illetve állami közösség – ismét Francisco de Vitoria-t idézve – egyfajta „*totus orbis ... qui aliquo modo est una respublica*.”

A *bonum commune* teszi indokolttá, sőt egyenesen szükségessé az egyes államok szuverenitása bizonyos elemeinek az európai „nemzetek feletti” közösségre való átruházását. A különböző európai népek együttélését a természetjogon nyugvó, abban gyökerező erkölcsi normákra vezeti vissza, nem feledkezve meg ilyen módon arról, hogy az európai államok közösségének nem csupán gazdasági bázisa van.

Ma is érvényes nézetünk szerint Schumannak a demokráciára vonatkozó meghatározása, amely így hangzik: „A (ti. demokrácia H. G.) nép szolgálatában áll, és annak egyetértésével működik.” Robert Schuman a demokrácia fogalmát a kereszténységhez kapcsolja. Nézete szerint: „A demokrácia a kereszténységnek köszönheti létét.” Fölismeri ugyanakkor, hogy a demokrácia könnyen el is torzulhat, torz alakot, formát ölthet.

Fölveti a politikusok felelősségét, amikor így fogalmaz: „Semmi sem könnyebb a politikai hamiskártyások számára, mint hogy az alapjában helyes alapelvek eltorzítása révén illúziókat keltsenek, és semmi sem olyan romboló, mint amikor a helyes alapelveket rosszul alkalmazzák...” Sajnos ez a nézete ma is aktuális. Ugyanez vonatkozik a közvetlen választás alapján létrehozandó, a tagállamok érdekeit képviselő európai parlament választására. Ennek kapcsán így ír: „Szükséges, hogy a nép (az európai népek) külön e célból megválasztott képviselői (az Európai Parlament tagjai) révén figyelemmel kísérhesse és segíthesse az Európai Közösség(ek) intézményeinek fejlődését. Szükséges tehát a *közvetlen általános választójog* alapján keríteni sort a közösségi parlament tagjainak a megválasztására.”

Robert Schuman jól ismerte a francia katolikus liberalizmus legnagyobb alakjának, Felicité Lamennais-nek (1782-1854) munkásságát. Lamennais korának kollektivistá („kommunista”) ideológusaival vitázva fogalmazta meg a keresztény liberalizmus alapvető elveit: „Mi a demokrácia? Az egyéniség teljes felszabadítása, az emberi jogok teljességének biztosítása, a személyi önrendelkezés teljessége.”

Felicité Lamennais volt az, aki az emberi jogok teljességébe beleértette a szólásszabadság és a szabad sajtó jogát is. Így fogalmazott: „Egyedül a szólás szabadsága ad

biztosítékot veszélyes szavakkal szemben. A szabad vita az egyetlen orvosság minden szellemi eltévelyedés ellenében” (Ludassy Mária fordítása).

Mint ismeretes, a keresztény liberálisok arra a meggyőződésre építették szabadságjogokkal kapcsolatos nézeteiket, hogy minden emberi lény szuverén entitás, és minden emberi személyiség a teremtő Istentől való. Erre tekintettel elvetették azt a végletes ellentmondást, amely a modern korban (a XIX., a XX. és a XXI. században) az egyén és a társadalom, az individualizmus és a kollektívizmus között kialakult.

Az individualizmus és a kollektívizmus csapdájából mindenekelőtt az Emmanuel Mounier (1905-1950) által alapított *Esprit* című folyóirat körül gyülekező perszonalista („courant personnaliste”) bölcselek, gondolkodók kerestek kiutat. A perszonalisták gondolkodásának tengelyében az emberi személy Istentől rendelt méltósága és szabadsága áll, ezzel mintegy transzcendentális távlatot adtak a liberalizmus tanításainak, ráadásul egy olyan korban, amikor túlságosan is erőszakosan érvényesültek a kollektívizmus prófétáinak elképzelései és utópiái. „Minden személy Isten képmására teremtett, és minden személy hivatott arra, hogy Krisztus hatalmas misztikus testét alkossa” – tanította Emmanuel Mounier (Nyíri Tamás fordítása).

Az emberi személyiség szabadsága és méltósága mellett a perszonalista filozófusok igen nagy szerepet adtak az emberi szolidaritásnak, a szeretet evangéliumi elvének is: a társadalmi együttélés alapja szerintük nem valami erőszakos kollektívizmus, hanem ez a szolidaritás és szeretet. Schuman Emmanuel Mounier fentebb összegzett tanítása alapján kívánta az európai egységet megteremteni.

Robert Schuman többször is hangsúlyozza, hogy „lelket” (*esprit*) kell adni Európának. Így fogalmaz: „Ez a közösség nem csupán gazdasági és technikai vállalkozás lesz. Nem szabad, hogy az legyen. Lelket kell neki adnunk. Európa csak akkor fog élni és megmaradni, ha tisztában lesz önmagával és felelősségével, ha visszatér a testvériség és szolidaritás keresztény elveihez.”

Felhasznált irodalom

Willibrord Benzler: *Erinnerungen aus meinem Leben*. Beuron, 1922.

James Brown Scott: *The Spanish Origin of International Law. Francisco de Vitoria and His Law of Nations*. Oxford, 1934.

Anna C. Braun: *Erinnerungen an Franz Xaver Münch*. Regensburg, 1948.

Fejérdy Gergely Róbert: Egy elfelejtett kapcsolat, Robert Schuman és Magyarország. *Valóság* 47 (2004) 57-68. o.

Fejérdy Gergely: Les visites de Robert Schuman dans le bassin du Danube. In: Robert Schuman et les pères de l'Europe: Cultures politiques et années de formation. (red. Sylvain Schirmann), (Publications de la Maison de Robert Schuman. Etudes et travaux; 1.), Brussels–Bern–Berlin, 2008. 69-84. o.

Fejérdy Gergely: Wizity Roberta Schumana w panstwach nadunajskich. In: Anna Radwan (red.) *Schuman i jego Europa*. Warszawa: Polska Fundacja im. Roberta Schumana, 2015. 54-67. o.

Hamza Gábor: A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban. *Magyar Tudomány* 44 (1999) 779-787. o.

Gábor Hamza: Die Idee des "Dritten Reichs" im deutschen philosophischen und politischen Denken des 20. Jahrhunderts. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt.) 118 (2001) 321-336. o.

Gábor Hamza: The Idea (Concept) of the „Third Reich” („Drittes Reich”) in the German Legal, Philosophical and Political Thinking in the 20th Century. The Western Australian Jurist 4 (2013) 255-272. o. <http://www.murdoch.edu.au/School-of-Law/Research-and-Journals/Journals/The-Western-Australian-Jurist/Publications/Volume-4-2013/>

René Lejeune: Politika és életszentség: Robert Schuman, Európa atyja. (ford. Fejérdy Gergely) Budapest, 2006.

Nemessányi Zoltán: Robert Schuman élete. Európai jog 3 (2003) 37-40. o.

Robert Schuman: Pour l'Europe. Genève, 1990.

Otto Weiß: Kulturkatholizismus. Katholiken auf dem Weg in die deutsche Kultur 1900-1933. Regensburg, 2014.